

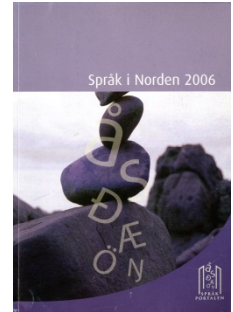
Sprog i Norden

Titel: Tänk om ... Handlingsprogram för svenskan i Finland

Forfatter: Marika Tandefelt

Kilde: Sprog i Norden, 2006, s. 57-66

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Forfatterne og Netværket for sprognævne i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Tänk om ... Handlingsprogram för svenskan i Finland

Av Marika Tandefelt

Hösten 2003 lanserade Svenska språknämnden i Finland ett förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland. I denna artikel presenteras de tankar och värderingar som ligger till grund för programmet. Den första utgångspunkten är att svenskan i Finland är ett komplett och sambällsbärande språk och att det är viktigt att det förblir så. Den andra är att svenskan i Finland är en varietet inom det svenska riksspråket, även om det samtidigt är nationalspråk i Finland vid sidan av finskan. Den tredje är att det bästa sättet att vårda ett språk är att använda det och att bristande användning av svenskan i Finland är det värsta botet mot dess existens. Den fjärde är att arbetet för ett språk inte innebär arbete mot ett annat. Det måste alltså vara legitimt för en minoritet att aktivt bevara sitt språk. Artikeln mynnar ut i ett konstaterande att kärnan i den finlandssvenska minoriteten är språket. Utan det gemensamma språket assimileras minoriteten med majoriteten. Handlingsprogrammet är utlagt på www.kotus.fi/svenska.

Under de senaste åren har många nordiska handlingsprogram för språk sett dagens ljus. Först ute var Sverige med *Mål i mun* (2002) men det finns också skäl att nämna det språkpolitiska program som *Forskningscentralen för de inbemska språken* gav ut 1998. Där nämns redan trycket från engelskan som vi känner igen från alla senare handlingsprogram, vid sidan av tvåspråkigheten som något som kräver särskild uppmärksamhet inte minst av ett språk i minoritetsställning. Forskningscentralens språkpolitiska program strävade att beakta samtliga i Finland förekommande språk, men borrade aldrig djupare i de möjligheter och svårigheter som gäller de olika språken. Svenskarnas arbete med *Mål i mun* (och dess förelöpare, Telemann & Westman 1997) visade dels hur arbetet på ett handlingsprogram kunde gå till, dels vilka språkliga domäner som vore värda att läggas under luppen. *Svenska språknämnden i Finland* tog lärdom och initierade arbetet med ett handlingsprogram för svenskan i Finland (Tandefelt 2003).

I motsats till exempel handlingsprogrammet i Sverige har det finlandssvenska programmet inte tillkommit på uppdrag av någon instans, privat eller offentlig, finlands-

svensk eller finländsk. Språknämnden satte själv upp ett handlingsprogram på sin agenda, och nämnden arbetade aktivt med sitt självpåtagna uppdrag i halvtannat år. Jag skrev och nämndmedlemmarna läste kritiskt. Tillsammans arrangerade vi våren 2002 en serie endagsseminarier som fokuserade på olika språkliga domäner. De diskussioner som fördes då blev en del av det material som sedan flöt in i texten. Seminarierna väckte också uppmärksamhet och uppgiften om att ett handlingsprogram var i vardande spreds på olika håll i den svensk- och tvåspråkiga delen av Finland, det finlandssvenskarna kallar Svenskfinland. Förväntningarna var höga och behovet av ett handlingsprogram upplevdes som självklart bland finlandssvenskarna själva. (Att det senare mer eller mindre skulle negligeras av finlandssvenska politiker och beslutsfattare blev därför något av en överraskning, men det är en annan historia.)

I arbetet med handlingsprogrammet för svenskan i Finland kunde vi dra nytta av den rika floran av utredningar och rapporter om finlandssvenska frågor som existerar, och de är många. Forskning om finlandssvenskar av finlandssvenskar och för finlandssvenskar är det gott om särskilt på samhällsvetenskapligt håll. Informationsmaterial produceras och uppdateras tätt. Vi hade alltså tillgång på siffror, vi kunde avläsa språkstatistik och vi hade själva koll på de frågor som tenderar att återkomma i debatten. Vi hade också kunskap om beredningen av den nya språklagen (se Palmgren i denna volym).

Det fanns alltså faktaunderlag, särskilt i form av siffror, och det fanns språkvetenskaplig kunskap om svenskan i Finland. Däremot fanns det inte något tidigare försök att koppla ihop kvantifierbara tendenser i språkminoriteten med kvalitativa iakttagelser av vad det är som händer med språket i sig, med enskilda språkbrukares svenska modersmål, och det var det språknämnden ville rikta in sig på. Vår utgångspunkt var att modersmålsfärdigheten i svenska i Finland är i gungning och att språket på sikt hotar bli ett talspråk vid köksbordet, för att nu uttrycka det riktigt drastiskt.

När Svenska språknämnden i Finland hösten 2003 var klar med sitt förslag till handlingsprogram för svenska språket i Finland, och rapporten *Tänk om ...* skulle börja lanseras, förstod vi i efterhand att vi i vårt arbete hade haft fyra ledstjärnor. Det är dem jag ska kommentera här eftersom de så tydligt ringar in problemområdet.

Handlingsprogrammet finns utlagt på Forskningscentralens webbplats (www.kotus.fi/svenska), där det kan laddas ned helt eller kapitelvis. Varje kapitel har dessutom en serie sammanfattande punkter som ger den snabbläsande en kvick överblick över vad nämnden har velat framhålla i olika sammanhang.

Svenskan i Finland är – och måste förbli – ett komplett samhällsbärande språk

Uttrycket "komplett samhällsbärande språk" härstammar från *Mål i mun*. Det har sedan dess plockats upp inte bara av Svenska språknämnden i Finland, utan också till exempel av Danska språknämnden. Det visar sig fungera som en nötskalsdefinition av vad ett nationalspråk, huvudspråk, offentligt språk är. Termerna varierar, men nötens kärna är väl beskriven.

När man skall förklara vad man menar med att ett språk är komplett och samhällsbärande, får man lov att göra ett stort svep som omfattar såväl individers spontana och oregrerade språkanvändning som samhällets medvetna, ibland reglerade, kommunikation. Ett försök att täcka in väldigt många sammanhang där t.ex. en finlandssvensk kan eller inte kan använda sitt språk kunde till exempel se ut så här. Jag utgår då från individens perspektiv och börjar från början.

Den mest privata sfären är förstås de sammanhang då man umgås i sin familj, med släkt och vänner. Man föds in i en liten färdig språkmiljö med vanor och attityder som man präglas av, och som styr ens egna val och attityder i framtiden. Språkvalet inom familjesfären är självklart för en del och mer komplicerat för andra. Grunden till språket eller språken läggs emellertid här.

Följande sfär inkluderar alla de sammanhang då individen formas och utvecklas socialt och kunskapsmässigt och därför också språkligt. Hit hör allt mellan barnomsorg och akademiska studier. De olika mellannivåerna är många. Privata, kommunala och statliga institutioner erbjuder utbildning där undervisning ges på barnets, elevens, studentens modersmål. Barnet och den unga vuxna möter här flera språkmodeller och ställs så småningom inför situationer som kräver en mer avancerad och fördjupad språkbehandling både i tal och i skrift. Ansvaret för barns och ungdomars språkutveckling flyttas inte över från familjen till skolan och resten av utbildningssektorn, utan det delas nu mellan flera personer som i praktiken kommer att fungera som språkmodeller utan att alltid vara medvetna om detta.

Arbetslivet som språklig sfär

Den regionala och lokala variationen i Svenskfinland märks bland annat i arbetslivet. Här kan individen inte alltid välja språk vare sig som anställd eller som kund, klient, patient, konsument m.m. Detta gäller särskilt inom den privata sektorn. Här får man lov att anpassa sig efter de rådande förhållandena inom en viss region, på en viss ort.

Utbudet av tjänster, information och reklam på konsumentens språk motsvarar sällan efterfrågan eller så har man slutat fråga efter varor och tjänster på eget språk.

Stat och kommun är skyldiga att tillhandahålla information på individens språk i enlighet med vad som stadgas i språklagen. Praktiken är ibland en annan än den ambitiösa teorin. Samtidigt är det allt skäl att understryka att det egna språkets förekomst just inom den offentliga sektorn är verkligt betydelsefull. Oavsett om betjäningen över disk i praktiken fungerar haltande eller inte, så måste språket synas för att påminna om sin existens. Det är alltså viktigare att kommunen producerar material på två språk, och att namnskyltarna också är på svenska, än att ett privat företag säljer mer genom att använda kundens språk. Det offentliga är alltså en sfär som skall ge signaler utåt, samtidigt som verk och myndigheter också har en plikt att betjäna medborgarna på det språk de önskar.

Nödvändig information skaffar sig individen också genom medierna. Valet av språk är fritt åtminstone för den som behärskar landets två språk. Valet styrs förmodligen mest av utbudets kvantitet och kvalitet. Här skall också den språkliga kvaliteten vägas in. Medierna fungerar som språkmodeller för läsare och tittare i olika ålder och med olika språklig bakgrund. Ambitionsnivån skall vara och – vågar jag påstå – är hög. Att vi behöver språkligt stöd genom att också konsumera sverigesvenska medier är ändå självklart. Påfyllnad av språkgods är välkommen.

Den språkliga fritidssfären

Individer fyller sin fritid på olika sätt. Vad fritiden innehåller beror på tycke och smak, intressen och förutsättningar. Särskilt betydelsefulla är de sysselsättningar som engagerar unga människor, men också vuxna kan behöva möta och använda sitt språk i informella sammanhang utanför den egna familje- och vänkretsen. Här är vi ändå minst på vår vakt. De personer som leder verksamheten i en klubb, deltar i möten, jobbar i projekt funderar kanske inte på valet av språk, utan väljer och växlar på samma sätt som de kanske gör på sin finskspråkiga eller finskdominerade arbetsplats. Verksamhet som sker inom ett "svenskt rum" borde ske på svenska eller på vars och ens modersmål, speciellt om också barn deltar.

Svenskan i Finland är ett levande språk inom alla de sfärer som jag nu har nämnt. Lokal och regional variation finns, men några direkta luckor, där språket inte alls skulle förekomma finns inte i våra tvåspråkiga och enspråkigt svenska kommuner, dvs. där de flesta finlandssvenskar bor. Svenskan i Finland är fortfarande ett komplett och samhällsbärande språk.

Så här långt är väl allt gott och väl. Så kan svenskans position i landet beskrivas. Det finns dock ett men. Det behövs fullt kompetenta språkbrukare för att upprätthålla ett modersmål med en sådan bredd och ett sådant djup. Det behövs individer med modersmålskompetens som kan producera tal och text i krävande språkliga sammanhang, som kan fungera som goda språkmodeller för andra och som kan nyskapa och föra vidare landets svenska kulturarv. Utan språkligt säkra tjänstemän, utan språkligt medvetna och kunniga lärare på alla nivåer, utan språkglada journalister i alla medier, utan läsvärda och läsbara författare och utan föräldrar och andra vuxna som samtalar och berättar för små och stora barn så går det illa. Många individer som använder språket i få och därtill enkla sammanhang förmår inte upprätthålla ett komplett språk, utan mer krävande språkliga sammanhang kan gå förlorade.

Svenskan i Finland är en del av det svenska riksspråket

Språkvårdare i Finland får ibland lägga ned en hel del energi på att berätta om vad finlandssvenska är i förhållande till svenskan i Sverige. Det finlandssvenska intresset för språket sträcker sig nämligen sällan utöver det egna landets gränser.

Ibland går den ständigt rullande finlandssvenska diskussionen ändå in på svenskan i Finland i förhållande till svenskan i Sverige. Då brukar en del (oftast) finlandssvenskar hävda att svenskan i Finland – finlandssvenskan – är ett språk för sig och inte en regional varietet inom det svenska språkområdet.

Motiven för ett sådant resonemang varierar. Man önskar koppla språket till den finlandssvenska kulturen och till en finlandssvensk identitet. Vårt språk symboliserar något annat än den svenska vi möter i Sverige. Då tänker man förstås endast på ord och uttryck som bara används här och som man kanske själv särskilt gillar. Andra egenheter och svagheter känner man inte alltid till.

Motivet är nog i grunden kärlek till språket, och det känns därför mycket krasst och okänsligt att på språkvetenskaplig grund hävda att svenskan i Finland helt enkelt är svenska. Det svenska språkområdet har andra gränser än nationen Sverige, och variationen är påfallande inte bara från väster till öster, utan också från söder till norr. Det kräver kanske en kontinuerlig kontakt med svenskan i Sverige, t.ex. via medierna, för att man skall kunna bortse från nationsgränsen och uppfatta språkområdet. Den kontakten finns i Österbotten och på Åland, men inte i någon större utsträckning i södra Finland.

Motivet är ibland också lättja. Man tror att man slipper fundera på "rätt" och "fel" om svenskan i Finland får gå sin egen väg. Problemet är bara att varje standardform av ett språk, särskilt i skrift, är normerat på något sätt. Den vildvuxna, och trevliga, variationen förekommer mest i tal av det informella och privata slaget. Det är också i sådana sammanhang som vi ger uttryck för vår personlighet och våra rötter. Men – den dagen svenskan i Finland inte är gångbar i Sverige och i Norden kan språket visserligen fortfarande symbolisera oss, men användbart är det inte längre utanför vårt land eller vår hemort. Ett språk som bara eller mest har symbolvärde är nästan dött.

Hur vi själva ser på svenskan i Finland är viktigt för språkets framtid. Frågor om finlandssvenskan som ett eget språk, respektive som en regional varietet, ingick därför i en webbenkät som jag genomförde hösten 2002 (Tandefelt under utgivning). De som entydigt vägrade uppfatta finlandssvenskan som ett eget språk, utan uppfattade språket som en regional varietet av svenska, utgjorde en majoritet av de 887 personer som besvarade enkäten. En femtedel ställde sig ändå tveksamma till finlandssvenskan som en regional varietet och litet mer än en tredjedel lutade åt att finlandssvenska åtminstone delvis kunde betraktas som ett eget språk. Främst äldre personer och sådana som hade en högre utbildning tyckte att svenskan i Finland helt enkelt är svenska. En del språklig folkbildning förefaller behövas.

Det bästa sättet att vårda språket är att använda det

Den tredje ledstjärnan, som handlar om att språkvård är språkanvändning, har ursprungligen formulerats av Olle Josephson, men i vilket sammanhang det skedde förtäljer inte historien. Tesen har sedan dess dykt upp i många olika användbara sammanhang. Dels äger påståendet sin riktighet, dels är det pedagogiskt. Språkvård är inte bara finlir för experter och språkkonässörer, utan något som vem som helst kan göra som har en gnutta språklig medvetenhet och vilja i sig.

Modersmålet är egentligen inte något man *lär sig*. Egentligen är det mer rättvisande att säga att man *tillägnar* sig det. Om man tänker på hur det går till när ett barn plockar upp sitt modersmål – eller sina modersmål – så inser man snabbt att barnet arbetar enligt ett slags försök-och-misstag-metod. Genom att uppleva språket i användning i omgivningen stimuleras barnet att också ta språket i bruk. Språkmodellerna i omgivningen står för det språkliga material som barnet tar till sig och testar genom användning. Resultatet av lyckade försök bevaras, mindre lyckade försök leder till omprövning.

Så här plockar vi upp språkligt material genom livet. Det är bara genom att vi utsätts

för språket, och genom att vi ger oss i kast med det i nya, varierande, ibland mer krävande, sammanhang, som vårt språk växer och utvecklas. Ett språk som inte används rostar. Kärleken till språket, och språkets betydelse för den egna identiteten består, men själva färdigheten förgår.

Modersmålsfärdighet (i ett språk eller två) betyder att man kan oerhört mycket mer än det man själv aktivt använder. Man förstår andra dialekter och regionala varieteter än den egna. Språkfärdigheten har med andra ord en bredd som man saknar på andra språk. Språkfärdigheten har också ett annat djup. Man kan till exempel förstå och uppskatta äldre språkskikt. Språkfärdigheten är inte begränsad till ett här och nu. Man kan också med större säkerhet förstå det som sägs eller skrivs på ett grannspråk. Det kan man inte alls, eller inte i lika hög grad, på ett språk som man endast lärt sig på formell väg genom undervisning.

Det tar tid att tillägna sig en sådan bredd och ett sådant djup i ett språk, men det är vad som karaktäriserar modersmålsfärdigheten i ett språk. Bredden och djupet skapar den säkra språkkänsla som sedan vägleder oss när vi talar och skriver eller när vi behöver kommentera andras språk. Känslan av att något är fel bygger i första hand på erfarenhet av språket, inte på formell kunskap. Kunskapen kan sedan behövas för att felet skall kunna åtgärdas.

Det är alltså inte i första hand genom att läsa regler, plugga ord och få regelrätt undervisning som vi tillägnar oss och bevarar ett språk. Språkvård är i första hand egenvård genom regelbunden och riklig användning.

Att arbeta för ett språk betyder inte att arbeta mot ett annat

Språkkontakt kan alltid utlösa språkkonflikt. Vi har erfarenheter av både sämre och bättre språkklimat i Finland. Inte bara den svenskspråkiga minoriteten, utan också den finskspråkiga majoriteten vet att det gäller att gå på tårna ibland, om man inte väljer att hoppa jämfota på grannens tår förstas.

Personer som företräder ett språk som är i minoritet i ett samhälle har i allmänhet mycket lätt för att tala om språkfrågor tillsammans. De har erfarenhet av att satsa på sitt språk, de kan teckna hotbilder och de kan glädja sig åt framgång. Den viktigaste framgången, och grundförutsättningen för språkets överlevnad, är att språket går i arv från en generation till en annan. Nya kompetenta talare och skribenter behöver komma till i tillräcklig omfattning.

I en språkkontaktsituation noteras språket i regel endast av personer vilkas språk är utsatt. Personer som företräder huvudspråket i en miljö kan vara betydligt mindre medvetna om sitt språk. De har så att säga råd att strunta i sitt språk tills något ännu större och inflytelserikare dyker upp och börjar konkurrera. Finlandssvenskar och sverigefinnar har t.ex. mycket gemensamt även om förutsättningarna och historien är olika.

Behovet att bevaka språkliga rättigheter, att bevara språkliga domäner, att kräva och skapa stödåtgärder, då konkurrensen med ett annat språk hotar bli för stark, är legitimt då det inte sker på någon annans bekostnad, och då man följer de spelregler som gäller i samhället. Det måste vara tillåtet och bra att se om sitt eget hus. Det är ju i första hand språkbrukarnas eget ansvar att se till att språket bevaras och förs vidare. Det är också i första hand språkbrukarna själva som ansvarar för sitt eget individuella språkbruk och i förekommande fall för sina barns språk.

Språkbrukare får inte handla så att de medvetet försvagar eller försvårar ett annat språks existens. Ett sådant beteende är ett uttryck för språkchauvinism. I ett tolerant flerspråkigt samhälle behöver ingen heller be om ursäkt för att han eller hon arbetar för sitt eget språk när stöd och engagemang behövs. Till och med så kallad positiv diskriminering kan vara på sin plats om situationen är alarmerande.

Det finns stöddiga finlandssvenskar och det finns ursäkta-att-jag-och-mitt-språk-existerar-personer. Båda typerna har fel, och båda får väl den respons som deras på olika sätt överdrivna attityder frammanar. Huruvida det är svårare att argumentera för insatser för svenskan i Finland i finska kretsar än att få finlandssvenskarna att ta sitt ansvar för sitt eget språk vet jag ändå inte. Det svåraste är kanske att få finlandssvenskarna att acceptera att språkets villkor är olika i olika delar av Svenskfinland och att endast åtgärder som är lokalt förankrade får resultat. Ett medvetet arbete för svenskan i Finland innebär inte motåtgärder vare sig mot finskan eller mot tvåspråkigheten. Den traditionella tvåspråkigheten är kanske i själva verket mycket lättare att hantera än den flerspråkighet som redan är här.

Grundbulten i finlandssvenskheten är språket

Den yttersta orsaken till att Svenska språknämnden i Finland skrev ned sitt handlingsprogram för svenskan i Finland var att vi kände att den grund som språket en gång hade stått på började vara förrädisk på sina ställen. Där det hade funnits en språkkänsla av granitkaliber fanns det plötsligt på sina ställen *rapakivi* (dvs. en stenart som "murknar" och faller sönder). Samtidigt hade man som nämnts i Sverige redan inlett motsva-

rande arbete, och i Finland hade man tidigare publicerat ett språkpolitiskt program. Bägge arbetena var värdefulla för oss, men vi saknade givetvis det specifikt finlandssvenska perspektivet som beaktar vår språkkontaktsituation, vår juridiska, ekonomiska och politiska situation samt inte minst vår historia och vårt brokiga "landskap" Svenskfinland.

Det är garanterat en underdrift att säga att under seklernas lopp, och det handlar om många sekel, har det mesta förändrats om inte i grunden så i varje fall rejält. "Landskapet" är inte längre en sammanhängande kustremsa, och det som var rural svenskbygd har på många håll urbaniserats och blivit en två- eller finskspråkig trakt. Vi har fått en språklag som t.o.m. nyligen har skrivits om, och vi har tvåspråkighet på individplanet som både till kvantitet och till kvalitet skiljer sig drastiskt från vad som var fallet för bara några decennier sedan, då språkgränsen var betydligt mer påtaglig såväl socialt som geografiskt. Vi som har svenska som modersmål i det här landet har också en benämning på oss själva som saknades för litet mer än 100 år sedan. I dag som i går diskuterar vi vad "finlandssvensk" egentligen står för, och alla vill inte heller räkna sig som finlandssvenskar, utan föredrar andra benämningar.

Endast en sak är konstant: språket. Oavsett vad vi kallar oss som grupp eller som individer, och oavsett vilken gruppens juridiska, ekonomiska eller politiska position är, så är språket vår gemensamma ägodel. Grundbulten i vad det vill säga att vara finlandssvensk eller svenskspråkig finländare är det svenska språket. Tappar vi språket är det mycket litet som så småningom håller oss samman som grupp. Tappar vi vårt modersmål förlorar faktiskt inte bara vi, utan också landet något som sedan inte längre kan ersättas.

Summary

In the autumn of 2003 the Swedish Language Board in Finland launched an action plan for the Swedish language in Finland. This article presents the underlying ideas and values for this plan. The starting point for the action plan was that Swedish in Finland is a complete language, serving and uniting society, and that it is important that it stays this way. Secondly, the Swedish used in Finland is a variety of the Swedish language used in Sweden, although it is a national language of Finland alongside Finnish. Thirdly, it is stated that language use equals language cultivation, and that the lack of use of Swedish is the most serious threat to preserving the language. The fourth starting point is that promotion of one language does not imply a counter-attack on another language. A linguistic minority must have the right to maintain and defend its language. The most important characteristic of the Swedish-speaking minority in Finland is its common language. Without the language the minority will soon be assimilated with the majority. The action plan can be found on the web: www.kotus.fi/svenska.

Litteratur

- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket.* Betänkande av Kommittén för svenska språket, Statens offentliga utredningar 2002:27, Stockholm Tandefelt, Marika: *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland.* Utg. Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors 2003.
- Teleman, Ulf & Margareta Westman: *Behöver vi en nationell språkpolitik?* I: *Språkvård* 2, 1997. S. 5–16.